

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

МАРТІН АЛІНА МИКОЛАЇВНА

УДК 373.2/.3.016:502"19/20"(02.064)

**ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ПРИРОДОЗНАВСТВА У ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ
В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ УКРАЇНИ
(XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Реферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Кропивницький – 2024

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на базі Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
РАДУЛ Ольга Сергіївна,
Цentrальноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка,
професор кафедри дошкільної та початкової освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ГРИНЬОВА Марина Вікторівна,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
ректор університету;

доктор педагогічних наук, професор
БІДА Олена Анатоліївна,
Закарпатський угорський інститут
імені Ференца Ракоці II,
завідувач кафедри педагогіки, психології,
початкової, дошкільної освіти та управління
зкладами освіти;

доктор педагогічних наук, професор
КОМАР Ольга Анатоліївна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини,
завідувач кафедри фахових методик та
інноваційних технологій у початковій школі.

Захист відбудеться 13 червня 2024 року об 11:00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 23.053.02 у Центральноукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка за адресою: 25006, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 1, зал засідань.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (25006, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 1) та на сайті університету за адресою: <https://www.cuspu.edu.ua>.

Реферат розіслано «13» травня 2024 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Абрамова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У ХХІ столітті в умовах постійного інноваційно-технічного розвитку всіх сфер життєдіяльності суспільства проблема дисгармонії в системі «людина – природа» стала глобальною, оскільки від її успішного розв'язання залежить існування й розвиток суспільства загалом та людини зокрема. Суспільне визнання способу вирішення цієї проблеми пов'язано з освітою. Людство усвідомило хибність таких форм регулювання взаємодії із природою, які вимагають правової регламентації та морального вето в умовах «асфальтової культури» (А. Тойнбі). Освіта має зупинити не лише стрімке відокремлення людини від природи, а й звуження свідомості з притаманним мисленням у межах певної локальної ситуації, що заважає досягненню різноманіття природних явищ, процесів, фактів та зв'язків між ними. Цілеспрямовано розвиваючи особистість, освіта має підготувати підґрунтя для подальшого процесу позитивних соціально-економічних, політичних, науково-освітніх, технологічних та інноваційних змін, які передбачають узгодження потреб сучасних і майбутніх поколінь у ресурсах розвитку, упровадженні соціальних стандартів, новітніх технологій і збереженні природи в інтересах окремої людини й людства загалом.

Доведено, що основи світогляду особистості закладаються в дошкільному та молодшому шкільному дитинстві, тому ознайомлення дітей із природою та виховання відповідального ставлення до неї саме в цьому віці має велике значення і є невід'ємним складником освітнього процесу в закладі дошкільної і початкової освіти. Природа є важливим фактором усебічного розвитку дитини.

Упродовж тривалої історії розвитку людства різними поколіннями дорослих фіксувався факт виявлення дітьми внутрішньої потреби в пізнанні природи та емоційно-чутливому ставленні до її об'єктів. Це сприяло становленню історії системного й науково обґрунтованого формування основ природознавства в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку як основи для подальшого вивчення природничих предметів та неперервності природничо-наукової освіти.

У педагогіці України впродовж ХХ ст. та на початку ХХІ ст. відбулося інтенсивне формування основ природознавства як значущого компонента природничої освіти. Зазначені процеси регламентувалися низкою нормативно-правових документів, постійним оновленням змісту дошкільної, початкової освіти загалом та природничої зокрема, процесами стандартизації, програмота підручникотворення, напрацюванням педагогічної практики, реалізація яких ґрунтувалася на різноаспектних наукових дослідженнях.

У дисертаційних роботах досліджено окремі аспекти ознайомлення дошкільників та молодших школярів із природою, зокрема дотримання наступності між суміжними ланками освіти в умовах діяльності навчально-виховного комплексу «Школа-дитячий садок» (Д. Струннікова, 2000),

формування цілісного сприйняття природи (Т. Мантула (Мієр), 2007); виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи (В. Маршицька, 2003), формування екологічної культури, екологічного мислення та свідомості, що ґрунтується на ставленні до природи як до унікальної цінності (Г. Пустовіт, 2002), науково-практичне оволодіння старшими дошкільниками об'єктами природно-предметного довкілля (Л. Зайцева, 2013); формування здоров'язбережувальної компетентності в дітей дошкільного віку (Т. Андрющенко, 2015) та ін.

З-поміж наукових доробків виокремимо ті, що розкривають формування основ природознавства в дітей молодшого шкільного віку: психологічні особливості ціннісного ставлення дітей до природи (Т. Баранова, 1984); психологічні особливості формування природознавчих понять у молодших школярів (Л. Кудояр, 1988); екологізація навчально-виховного процесу початкової школи як узагальнення попередніх напрацювань (Н. Щокіна, 1990); екологічні уявлення та знання про взаємозв'язки в навколишньому світі (Л. В. Шаповал, 1999); питання бережливого ставлення до природи (З. Шевців, 1994); екологічне виховання молодших школярів на народних природознавчих традиціях (Л. Різник, 1995); наступність екологічного виховання старших дошкільників і першокласників (Л. Іщенко, 1997); побудова навчального матеріалу з природознавства із дотриманням принципів цілісності та системності природи (А. Степанюк, 1999); гуманізація та гуманітаризація природничо-наукової освіти школярів (І. Родигіна, 2000); мотиваційна основа навчання природознавству та організація природоохоронної діяльності в початковій школі (Н. Жук, 2001); розвиток особистісних якостей дітей засобами природи (Н. Тарапака, 2001), розвиток мотивації в процесі вивчення інтегрованого курсу «Довкілля» (Н. Юдіна, 2003); розвиток спостережливості (І. Коренева, 2003); розвиток природничої освіти в початковій школі та підручникотворення (О. Біда, 2003); теорія й практика підручникотворення в галузі початкової освіти (Я. Кодлюк, 2005); наступність між суміжними ланками освіти в опрацюванні природничого змісту (Т. Мантула (Мієр), 2007); етапи організації природничої освіти в початковій школі другої половини ХХ ст. (Н. Смолянюк, 2010); формування картини світу в дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку (Л. Шелестова, 2017), організація навчально-дослідницької діяльності молодших школярів на уроках природознавства (Т. Мієр, 2017) та ін.

Однак, вони присвячені переважно сучасному стану формуванню основ природознавства у дітей. І лише частково торкаються нашої наукової проблеми, становлення й розвитку теорії і практики формування основ природознавства в дошкільний період розвитку дитини та під час її навчання в початковій школі у ХХ – на початку ХХІ століття не отримали комплексного та всебічного висвітлення в історії вітчизняної педагогіки.

Актуальність теми дослідження, потреба історико-педагогічного аналізу формування основ природознавства на різних етапах розвитку вітчизняної освіти зумовили вибір теми дисертаційної роботи: **«Формування основ**

природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття)».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри педагогіки та менеджменту освіти (нині кафедри педагогіки та спеціальної освіти) Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (нині Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка) «Соціально-професійне становлення особистості» (державний реєстраційний № 0116U003481).

Тему дисертації затверджено вченою радою Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (нині Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка) (протокол № 4 від 04 жовтня 2021 року).

Мета дослідження: на підставі комплексного вивчення історико-педагогічних джерел розкрити й цілісно охарактеризувати становлення й розвиток формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в теорії та практиці вітчизняної освіти XX –початку XXI століття.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження:**

1. Обґрунтувати методологічні засади дослідження та здійснити огляд джерельної бази.

2. Визначити та обґрунтувати періодизацію та особливості формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на кожному періоді.

3. Охарактеризувати передумови та наукові засади формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

4. Проаналізувати еволюцію змісту основ природознавства за нормативними документами дошкільної та початкової освіти в Україні XX – початку XXI століття.

5. Дослідити й охарактеризувати навчально-методичне забезпечення формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

6. Розкрити форми й методи формування основ природознавства в практичній роботі дошкільних та початкових закладів освіти України у XX –на початку XXI століття.

7. Висвітлити особливості реалізації наступності у формуванні основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у досліджуваний період.

Об'єкт дослідження: процес становлення та розвитку природничої освіти в історії педагогіки України XX – початку XXI століття.

Предмет дослідження: теорія і практика формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в Україні впродовж XX – на початку XXI століття.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період ХХ – початок ХХІ століття. *Нижня хронологічна межа* (початок ХХ століття) пов'язаний із тим, що на межі ХІХ – ХХ століть дошкільна педагогіка стає окремою педагогічною галуззю, розвивається громадське дошкільне виховання, початкова освіта стає відносно масовою ланкою навчання, більш демократичною. Уперше відкриваються заклади дошкільного виховання із цілеспрямованим ознайомленням дітей з об'єктами природного довкілля. *Верхня межа* дослідження визначається 2017 роком – припиненням дії Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011) та початком процесів концептуального реформування початкової загальної освіти відповідно до Концепції Нової української школи.

Територіальні межі дослідження: науковий пошук охоплює територію України. Ураховано факт поступового возз'єднання українських земель із 1939 р., зокрема Західної України з Українською РСР (рішення Народних зборів Західної України (від 27.10.1939 р., м. Львів), ухвала Закону «Про введення Західної України у складі УРСР до СРСР» (від 01.11.1939 р.), ухвала ВР УРСР про возз'єднання Західної України з Радянською Україною (від 15.11.1939 р.); Північної Буковини, Хотинського, Аккерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії з УРСР (ухвала ВР СРСР (від 02.08.1940 р.), Закарпатської України з УРСР (маніфест, прийнятий на з'їзді Народних комітетів (26.11.1944 р., м. Мукачево; договір про вихід Закарпаття зі складу Чехословаччини й возз'єднання з Україною (29.06.1944 р.).

Концепція дослідження. Термін «основи природознавства» розкривається як сукупність знань про природу, що набуваються через вивчення різних природних явищ і процесів, а також закономірностей їхнього розвитку. Основним складником формування основ природознавства вважаємо уявлення дітей про картину світу, рослинний та тваринний світ, неживу природу, людину та взаємозв'язки всіх компонентів навколишнього світу, що передбачає діяльність із набуття знань та її результати, тобто систему наукових знань про природні процеси та явища.

Ми виходимо з того, що розвиток природничої освіти в системі неперервної освіти України періоду ХХ – початку ХХІ століття спричинений конкретними економічно-політичними, ідеологічними й соціально-культурними умовами, зміною ціннісних установок у ставленні людини до природи, станом розвитку дошкільної та шкільної освіти загалом та природничої зокрема, визначальними психолого-педагогічними ідеями та методичними напрацюваннями. Рівень розвитку природничо-наукового знання корелює з рівнем розвитку суспільства й науки, який, зі свого боку, зумовлює певні способи й засоби розв'язання як екологічних, економічних, суспільних проблем, так і освітніх питань. Природничо-наукові знання як прямий продукт природничої освіти складають основу наукового світогляду, віддзеркалюють структуру розуміння світобудови в цілісній картині світу тієї чи тієї епохи.

Формування основ природознавства позначаємо перманентним становленням змісту, процесу та результату оволодіння дітьми дошкільного та

молодшого шкільного віку відомостями природничої освіти, які, з одного боку, визначені з дотриманням принципів доступності та неперервності, а з іншого, – забезпечують реалізованість принципу науковості, тобто слугують формуванню науково-природничої картини світу відповідно до розвитку природничої та природничо-наукової освіти.

Використання терміну «основи природознавства» засвідчує його ієрархічність, тобто розуміння змісту освіти та змісту природничої освіти як більш загальних понять. Сприйняття навколишнього світу в цілому пов'язано з формуванням наукової картини світу. Природничо-наукова картина світу передбачає знання про різноманіття об'єктів світу природи, які розподіляються за трьома категоріями: речі (об'єкти з просторовою й часовою структурою); властивості (деяка особливість або належність до цієї структури); відношення (зв'язок речей).

На основі історико-педагогічного аналізу систематизовано особливості формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку впродовж визначеного періоду як структурного складника розвитку природничої освіти.

На початку ХХ ст., протягом 20-х рр. ХХ ст. формуванню основ природознавства сприяло започаткування виробничого краєзнавства, що передбачало розкриття взаємодії «природа – праця – суспільство», підготовку дітей до трудової діяльності, розуміння ними природи як предмета праці.

У 30-х рр. ХХ ст. та до 1957 р. на формування основ природознавства вплинуло домінування в навчальному пізнанні соціального довкілля порівняно з природним. Зазначений етап характеризується започаткуванням програмотворення з дошкільної освіти (починаючи з 1932 р.). У програмах основи природознавства представлено різними розділами: «Початки природознавства як база виховання діалектично-матеріалістичного світогляду», «Початки знань про природу» «Ознайомлення з довкіллям» та ін. У цей час спостерігається інтенсивне зменшення кількості годин предмета «Природознавство» в навчальних планах початкової школи.

У 1958–1990 рр. відбувається політехнізація основ природознавства, зміни в змісті та процесі його вивчення; упровадження процесу політехнізації змісту природознавства та змін у його викладанні на основі міжпредметних зв'язків; розвиток практики поширення передового педагогічного досвіду засобами масової комунікації та розроблення змісту нових програм без поєднання з методичними вказівками.

У 1991–1999 рр. розбудовується національна освіта та природнича у її складі, конкретизуються принципи реформування, зокрема, розробляється нормативно-правова база України як незалежної демократичної держави, визначаються стратегії розвитку освіти (створення життєздатної системи безперервного навчання й виховання) та конкретизуються напрями реформування освіти (досягнення якісно нового рівня у вивченні базових навчальних предметів, передусім у вивченні основ природознавства).

Період 2010–2017 рр. характеризується розвитком процесів стандартизації, програмотворення та підручникотворення (розроблення нормативно-правової бази розвитку освіти; організація цілеспрямованого процесу оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності; забезпечення екологічної освіти та виховання, спрямованого на формування екологічної культури, гармонізація взаємодії особистості з природою, формування ціннісного ставлення до природи). В окреслений час закладено основи реформування початкової освіти загалом та природничої зокрема – розроблено нормативно-правову базу реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа».

Методологічну основу дослідження визначили такі наукові підходи:

– *системний* – із позиції якого зміст основ природознавства розглядався як система знань про природу та місце людини в ній. Системний підхід дозволив урахувати всі аспекти наступності дошкільної та початкової освіти, тобто системність у формуванні знань про природу в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку;

– *парадигмальний* – уможливив розгляд процесу формування основ природознавства в контексті парадигмальних змін, сприяв упровадженню терміна «суспільно-прагматична педагогічна парадигма», яким ми позначаємо сукупність загальнозначущих положень, що впливають на педагогічну діяльність, оскільки виконують нормативну функцію щодо визначення змісту та формування процесу його засвоєння;

– *хронологічний* – слугував системному дослідженню генезис дошкільної та шкільної природничої освіти, розвитку передумов формування основ природознавства;

– *культурологічний* – дозволив обґрунтувати комплекс знань про природу як частину культури суспільства;

– *аксіологічний* – сприяв науковому розкриттю процесу формування основ природознавства як ціннісного ставлення дітей до природи, що полягає в розвитку екологічних знань, вихованні любові до природи, навичок діяльності в природі;

– *порівняльно-змістовий* – допоміг проаналізувати еволюцію змісту основ природознавства за нормативними документами дошкільної та початкової освіти в Україні ХХ – початку ХХІ століття.

– *герменевтичний* – уможливив систематизацію особистих поглядів на розвиток природничої освіти та формування основ природознавства, що розкрито в наукових джерелах; сприйняття й подальше опрацювання; визначив процес формулювання підсумкових положень та висновків.

Науковий пошук і теоретико-методологічний аналіз здійснено відповідно до таких принципів: об'єктивності, єдності логічного й історичного, теорії і практики як основи обґрунтованості положень та висновків дослідження, історизму, системності, всебічності, наступності.

Для досягнення сформульованої мети й виконання завдань дослідження використано комплекс взаємопов'язаних **методів**:

– *загальнонаукові методи* – аналіз, синтез, порівняння, систематизація, класифікація, узагальнення – для визначення основних теоретико-методологічних позицій, виявлення провідних тенденцій і закономірностей розвитку природничої освіти та формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогіці ХХ – початку ХХІ століття;

– *історико-структурний метод* – слугував вивченню наявних матеріалів у хронологічній послідовності для обґрунтування теоретичних і практичних положень формування основ природознавства в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку впродовж досліджуваного періоду як структурного складника розвитку природничої та природничо-наукової освіти України;

– *проблемно-хронологічний метод* – дозволив простежити еволюцію в законодавчо-нормативній базі, змісті та процесі формування основ природознавства в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку в наукових джерелах, педагогічній періодиці, нормативних джерелах у динаміці й часовій послідовності;

– *термінологічний аналіз* – сприяв визначенню категорійно-понятійного апарату відповідно до предмета дослідження.

Теоретичною основою дослідження є:

– актуальні питання освіти, її історії та педагогічної думки в Україні (Л. Березівська, Н. Вихрущ, Н. Гупан, Н. Дічек, Л. Пироженко, О. Сухомлинська, О. Радул та ін.);

– наукові роботи, на підставі яких здійснено опис методологічних підходів (А. Бондар, С. Гончаренко, В. Ільченко, О. Локшина, Н. Мойсеюк, Л. Рибалко, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін.);

– теоретичні підходи до системного й цілісного вивчення дошкільної освіти (Т. Андрющенко, Г. Беленька, А. Богуш, К. Крутій, Т. Степанова та ін.) та початкової освіти (Н. Бібік, Т. Байбара, Т. Мієр, О. Савченко та ін.);

– положення теорії і практики ознайомлення дітей дошкільного віку з природою (Г. Беленька, Л. Зайцева, Т. Кулікова, В. Лисенко, В. Маршицька, Л. Міщик, М. Роганова, Д. Струннікова, Н. Тарапака та ін.);

– положення теорії і практики ознайомлення дітей молодшого шкільного віку з природою, природоохоронною діяльністю, екологізація початкової освіти (Д. Біда, О. Біда, О. Варакута, Л. Іщенко, Н. Жук, І. Костицька, І. Коренева, Л. Міненко, О. Паламар, Г. Пустовіт, Л. Різник, І. Родигіна, Н. Смолянюк, А. Степанюк, В. Сухомлинський, Л. Шелестова та ін.).

Джерельну базу дослідження складають:

– *документальні джерела* посідають чільне місце в дослідженні, оскільки створюють підґрунтя для вивчення основних напрямів розвитку освіти зазначеного періоду, з-поміж них виокремлюємо:

1) законодавчі акти, нормативні документи, що регулювали систему освіти та природничу зокрема в досліджуваній період: постанови, накази,

резолуції, інструкції партійних та державних органів влади різного рівня, органів управління освітою (Наркомосу, інших міністерств і відомств. Міністерства освіти), дорадчих органів та комітетів;

2) освітні документи – програми з дошкільної та початкової освіти, державні стандарти:

Програми для дошкільних закладів: Програма для дошкільних закладів (1932); Програми для міських дошкільних закладів (1932); Програми та внутрішній розпорядок дитячого садка (1935); Програма виховання в дитячому садку (1962, 1964); Програми восьмирічної школи. Початкові класи (1968); Програма виховання та навчання в дитячому садку (1986); Програма виховання в дитячому садку (1971); Проєкт «Програма виховання в дитячому садку» (1962); Типова програма виховання і навчання в дитячому садку (1984); Програма виховання та навчання в дитячому садку (1986); Програма виховання і навчання дітей дошкільного віку «Дитина» (1993); Програма виховання дітей дошкільного віку «Малютко» (1991, 1999); Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років «Дитина» (2003); Програма розвитку та виховання дитини раннього віку «Зернятко» (2004); Програма розвитку, навчання та виховання дітей «Дитина в дошкільні роки» (2004); Програма ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з довкіллям «Моє довкілля» (2006); Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (2008); Програма виховання і навчання дітей від двох до семи «Дитина» (2012); Програма розвитку дітей дошкільного віку «Українське дошкілля» (2012); Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» (2013); Комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку «Соняшник» (2014); Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (2014); Комплексна альтернативна освітня програма для дошкільних навчальних закладів, що працюють за вальдорфською педагогікою (2014).

Програми для початкової школи: Комплексні програми (1923–1925); Программы ГУСа и учитель (1924); Новые программы для единой трудовой школы (1927); Сборник программ для средней общеобразовательной школы (1968); Сборник программ для средней общеобразовательной школы (1970); Програми середньої загальноосвітньої школи. 1–4 (1–3) класи. (1997); Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–2 класи (2001); Програми для середньої загальноосвітньої школи. 3–4 класи (2003); Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи (2006).

Навчальні плани: Навчальний план початкової школи Наркомосу УСРР (1927); Навчальні плани для початкової, неповної середньої та середньої школи (1935/36 н.р.); Навчальні плани початкової, семирічної і середньої школи УРСР (1954/1955 н.р); Програми початкової школи (1963); *Державні стандарти* початкової загальної освіти; Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (1999, 2012);

– *навчально-методичні джерела* представлено підручниками, зошитами, посібниками та методичними вказівками. Вони уможливили вивчення

змістовного наповнення та особливостей природничого матеріалу в дошкільній та початковій освіті:

1. *Підручники з природознавства*: Географія: учебник для начальной школы (Терехова Л. Г., 1933); Природознавство: підручник для III класу початкової школи (Тетюрьов В. А., 1939); Географія: підручник для III класу початкової школи (Терехова Л. Г., 1945); Нежива природа: підручник для IV класу початкової школи (Скаткін М. М., 1946); Географія для шкіл сільської молоді: підручник для IV класу початкової школи (Потемкин М. П., 1947); Географія: підручник для IV класу початкової школи (Віткович М. Є., 1950); «Людина і світ» (Губерський Л. В., Кремень В. Г., 2001) Природознавство для 1-2 класу (Гільберг Т., Сак Т., 2013); Природознавство для 3 класу (Гільберг Т., Сак Т., 2004); Природознавство для 4 класу (Гільберг Т., Сак Т., 2004); Природознавство для 1 класу (Грущинська І. В., 2012) та ін.

2. *Зошити з природознавства*: Зошит з природознавства для 1-2 класу (Гільберг Т. Г., Сак Т. В., 2012); Зошит з природознавства для 3 класу (Гільберг Т. Г., Сак Т. В., 2014); Зошит з природознавства для 4 класу (Гільберг Т. Г., Сак Т. В., 2015); Зошит друга природи для 1 класу (Грущинська І. В., 2014).

3. *Посібники для вихователів та вчителів*: «Практичний порадник для дитячих садівниць» (Симонович А., 1907); «На допомогу дошкільному працівнику» (Альмедінген Н., 1925); «Руководство для воспитателей детского сада» (1938, 1953); «Воспитание наблюдательности школьников» (Ананьев Б. Г., 1940); «До питання про організацію педагогічного процесу в дитячому садку» (1941); «Програмно-методичних вказівок для вихователя дитячого садка» (1947); «Практическое руководство по методике преподавания естествознания в начальной школе» (Горбунов Н. А., 1954); «На допомогу вихователям дошкільних закладів. Методичні вказівки до програми виховання в дитячому садку» (1968); «Виховання у дітей любові до природи» (Голубева К. Н., 1962); «Прогулянки дітей в природу» (Лучич М. В., 1966); «Ознайомлення дошкільників зі світом тварин» (Золотова Е. И., 1982); Методичний посібник для вихователів дитячих садків та батьків «Довкілля» (2001, 2003); Методичні рекомендації до програми розвитку та виховання дитини раннього віку «Зернятко» (Кононко О. Л., 2004); «Практическое руководство по методике преподавания естествознания в начальной школе» (Горбунов Н. А., 1954); Уроки природознавства в 1 класі (Гільберг Т., Сак Т., 2012); Уроки природознавства в 2 класі (Гільберг Т., Сак Т., 2014); Готуємося до уроків природознавства у 1 класі (Грущинська І. В., 2012);

– *матеріали періодичних видань* сприяли вивченню урядової політики щодо освіти та окремі аспекти впровадження педагогічного досвіду з природничих наук у практику дошкільних закладів та початкової школи. Зокрема, видання «За комуністичне виховання дошкільника» (1931,), «Рідна школа» («Радянська школа» до 1991 р.) (1963, 1971, 1972, 1973, 1974, 1978, 1980), «Народное образование», «Воспитание школьников» (1979), «Вільна

українська школа»; «Дошкільне виховання» (1960, 1965, 1969, 1972, 1976, 1980, 1981, 1982, 2012.), «Початкова школа» (1969, 1970, 1975, 1978, 1980, 2015, 2017), «Вихователь-методист дошкільного закладу» (2008, 2013, 2014, 2015), «Педагогіка і психологія», «Краєзнавство», «Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР» (1955, 1957, 1960), «Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР», «Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України» (1996, 1999, 2000, 2002, 2005, 2012), що містять фактичний матеріал для вивчення розвитку дошкільної та початкової освіти в окреслених хронологічних межах;

– *архівні документи* про положення з організації й управління освітою в цілому; законопроекти й постанови Наркомосу, про стан соціального виховання дітей та підвищення кваліфікації педагогів установ соціального виховання на Україні; матеріали про організацію дошкільного та початкового виховання; навчальні плани початкової, семирічної і середньої школи УРСР; матеріали про організацію дошкільного виховання на Україні.

– *інтерпретаційні джерела* – дисертації, монографії, наукові статті, матеріали науково-практичних, міжнародних та всеукраїнських конференцій, історико-педагогічні та науково-методичні праці вчених, у яких розглядається досліджувана або дотичні до неї проблеми.

Для пошуку нормативних і методичних джерел проаналізовано фонди Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Державного архіву Кіровоградської області, електронних бібліотек НАПН України, Інституту педагогіки НАПН України, обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. І. Чижевського, Наукової бібліотеки Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка в м. Кропивницький.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що *вперше*:

– розкрито й цілісно охарактеризовано становлення й розвиток формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в теорії та практиці вітчизняної освіти ХХ – початку ХХІ століття.

– запропоновано авторське визначення терміну «формування основ природознавства» (перманентне становлення змісту, процесу та результату оволодіння дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку природничою освітою з дотриманням принципів доступності, наступності, неперервності, науковості);

– розроблено базис формування основ природознавства та конкретизовано структурний аспект (ієрархізація феноменів: основи природознавства → природнича освіта → природничо-наукова освіта) та процесуальний (розгляд формування основ природознавства в контексті парадигмальності, фундаменталізації, стандартизації, екологізації, валеологізації);

– розроблено періодизацію історико-педагогічної проблеми становлення і розвитку формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, виокремлено два періоди:

I період (початок ХХ ст. – 1990 р.) – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, що передбачає три етапи: а) початок ХХ ст. – 20-ті рр. ХХ ст. – вивчення природи та започаткування виробничого краєзнавства; б) 30-ті рр. ХХ ст. – 1957 р. – пріоритетна зміна в пізнанні природного й соціального довкілля, пріоритетність пізнання світу дорослих, започаткування програмотворення; в) 1958–1990 рр. – накопичення й поширення наукових напрацювань та практичного досвіду ознайомлення дітей із природою, зміни в програмотворенні;

II період (1991–2017 рр.) – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства в Українській державі, що передбачає три етапи: а) 1991–1999 рр. – формування законодавчо-нормативної бази, упровадження варіативності в програмотворенні; б) 2000–2009 рр. – аналіз змісту формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в контексті стандартизації та наступності в стандартизації в межах однієї освітньої ланки та суміжних; в) 2010–2017 рр. – удосконалення законодавчо-нормативної бази, стандартизація та програмотворення;

– *уточнено* історико-педагогічне знання про організацію навчання природознавства з використанням міжпредметних зв'язків.

Подальшого розвитку в дослідженні набули:

– внесок учених і педагогів ХХ – початку ХХІ століття у розроблення проблем ознайомлення дітей із природою, організації природоохоронної діяльності;

– ідеї парадигмальності, фундаменталізації, стандартизації, інформатизації, екологізації, валеологізації, гуманізації, гуманітаризації природничої освіти.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що його висновки, систематизований фактологічний матеріал, узагальнені положення можуть бути використані для наукових розвідок з історії природничої освіти, історії педагогіки, для розв'язання практичних завдань у дошкільній та початковій освіті, під час розроблення стандартів, програм, підручників, посібників, навчально-методичної літератури.

Основні положення дисертаційної роботи, фактологічний матеріал можна використовувати під час викладання дисциплін «Історія педагогіки», «Методика навчання освітньої галузі «Природознавство»», «Методика навчання освітнього напрямку «Дитина в природному довкіллі»», «Основи природознавства та екології», «Методика ознайомлення дошкільників з довкіллям та основи екології» майбутніми фахівцями педагогічних спеціальностей освітніх рівнів «бакалавр» та «магістр» у Центральнотукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка; під час проходження педагогічної практики, написання

здобувачами вищої освіти кваліфікаційних робіт. Основні результати запропонованої роботи висвітлено в монографії «Формування основ природознавства в дітей у контексті розвитку вітчизняної дошкільної і початкової освіти (XX – початок XXI століття)».

Перспективи використання досвіду формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах Нової української школи обґрунтовано контекстом стандартизації (зіставлення стандартів 2000, 2011, 2018 рр.) та програмотворенням (табличне впорядкування контексту навчальних програм 2006, 2011, 2015, 2019 рр., зіставлення узагальнених підходів до програмотворення, виявлення напрямів внесення кардинальних змін у програмотворення).

Результати дисертаційної роботи **впроваджено** в освітній процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/17 від 06.09.2023), Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького (довідка № 187/04-а від 06.09.2023), Криворізького державного педагогічного університету (довідка № 08-357/3 від 11.09.2023), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка № 01-23/149 від 19.09.2023), Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 67-н від 09.10.2023).

Особистий внесок автора. У статті «Психолого-педагогічна готовність дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі» (у співавторстві з Тарапакою Н. В.) розглянуто особливості розвитку дітей дошкільного віку, зазначено ефективність психологічної та педагогічної підготовки дітей до навчання в школі (внесок автора 50%). У статті «Погляди Сухомлинського на проблему взаємодії дошкільного навчального закладу, школи та родини» (у співавторстві з Тарапакою Н. В.) досліджено основні ідеї В. Сухомлинського на актуальну проблему наступності та взаємодії дошкільного навчального закладу і школи (внесок автора 50%). У статті «Погляди С. Ф. Русової на проблеми морального виховання дітей дошкільного віку» (у співавторстві з Тарапакою Н. В.) розглянуто внесок С. Ф. Русової у розвиток дошкільної освіти в історії педагогіки. Доведено вплив природи на морального виховання дітей (внесок автора 50%). У статті «Fundamentals of anthropo-natural interaction in the context of the leading ideas of V. Vernadsky's theory of the noosphere and processes in education» (у співавторстві Fedirko Z. V., Drobin A. A., Nebelenchuk I. O., Shkurenko O. V., Ratsul A. B., Kravtsova T. O.) розкрито зміни змісту взаємодії в системі «людина – природа» та динаміка формування основ антропоприродної взаємодії, освіта розглядається як один із ефективних шляхів гармонізації взаємовідносин людини і природи (внесок автора 25%). У статті «Lifelong education as a factor in the formation and development of value attitudes to society and nature» (у співавторстві Voloshina O. S., Nebelenchuk I. O., Fedirko Z. V., Tarapaka N. V., Kravtsova T. O., Fedorova Y. V.) представлено теоретичні та емпіричні результати дослідження формування та розвитку ціннісного ставлення людини до природи в процесі

неперервної освіти, зокрема дошкільної та шкільної освіти (внесок автора 25%). У статті «The phenomenon "Nature" in social and individual culture, in sociocultural reality and in socio-cultural experience of mankind and man» (у співавторстві Vyshnivska N., Shpitsa R., Sakaliuk O., Rudenko N., Romanenko L., Romanenko K.) розглянуто генезис феномену «природа» в соціокультурному досвіді людства як послідовна зміна провідних уявлень щодо ставлення людства до природи. Встановлено, що соціокультурне середовище, соціокультурний простір та низка змін, зумовлених розвитком соціокультурного досвіду людини, істотно впливають на процес формування основ природознавства у дітей (внесок автора 25%). У статті «The influence of natural objects on the beginning of children's teaching at school» (у співавторстві Vyshnivska N., Shkurenko O., Sukhopara I., Vashchenko O., Romanenko L., Romanenko K.) доведено вплив об'єктів природи на прояв активності дитини у взаємодії з учителем та іншими дітьми класу (внесок автора 25%). У навчально-методичному посібнику «Педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського в практиці сучасного закладу дошкільної освіти» (у співавторстві з Тарапакою Н. В.) проаналізовано використання творчості В. О. Сухомлинського в освітньому процесі дітей дошкільного віку, подано методичні рекомендації з означеної проблеми, конспекти занять та проєктів з досвіду роботи педагогічних працівників закладів дошкільної освіти (внесок автора 50%). У навчальному посібнику «Природнича освіта у початковій школі: історія, теорія, практика» (у співавторстві з Тарапакою Н. В.) розкрито проблему розвитку методики природничої освіти в історичному її становленні та в контексті сучасних теорій навчання, окреслено переваги й недоліки в шкільній природничій освіті на основі аналізу історичного досвіду (внесок автора 50%).

Апробація та впровадження результатів дослідження. Результати дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях:

міжнародних – «Стан та основні проблеми розвитку науки та освіти: теорія і практика» (Україна, Київ, 2016), «Стан та основні проблеми розвитку науки та освіти: теорія і практика» (Україна, Київ, 2017), «Україна і Світ: ціннісно-сміслові орієнтири розвитку гуманітарно-педагогічної освіти» (Україна, Дніпро, 2020), «Україна і Світ: ціннісно-сміслові орієнтири розвитку гуманітарно-педагогічної освіти» (Україна, Дніпро, 2020), «Role of science and education in sustainable development» (Польща, Катовіце, 2021), «Digital economy and digital society» (Польща, Катовіце, 2021), «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (Україна, Полтава, 2021), «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (Україна, Вінниця, 2021), «Наука, освіта, технології і суспільство: нові дослідження і перспективи» (Україна, Полтава, 2022), «Актуальні питання науки, освіти та технологій» (Україна, Біла Церква, 2022), «Сучасний стан та перспективи розвитку науки, освіти і технологій» (Україна, Полтава, 2023), «Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends» (Чеська Республіка, Теплице,

2023), «Наука, освіта, технології і суспільство: світові тенденції та регіональний аспект» (Україна, Рівне, 2023), «Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends» (Німеччина, Гамбург, 2023), «Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends» (Італія, Рим, 2023), «Modern trends and prospects for the development of science, education and society» (Данія, Орхус, 2023), «Current trends in the development of youth theories» (Туреччина, Анкара, 2023);

всеукраїнських (із міжнародною участю) – «Нові стратегії розвитку початкової освіти в умовах євроінтеграції» (Україна, Івано-Франківськ, 2018), «Сучасна освіта: методологія, теорія, практика» (Україна, Дніпро, 2021), «Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення» (Україна, Полтава, 2022),

всеукраїнських – «Смислотворчий потенціал концепції національного виховання Софії Русової» (Україна, Чернігів, 2016), «Наукова спадщина Василя Олександровича Сухомлинського у контексті розвитку освіти особистості впродовж життя» (Україна, Кропивницький, 2016), «Нові стратегії розвитку початкової освіти в умовах євроінтеграції» (Україна, Івано-Франківськ, 2018), «Початкова освіта: історія, проблеми» (Україна, Ніжин, 2020), «Компетентнісне спрямування дошкільної та початкової освіти в умовах нової української школи» (Україна, Київ, 2020), «Якість освіти: зміни заради прогресу» (Україна, Київ, 2021), «Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога» (Україна, Тернопіль, 2022), «Педагогіка партнерства: реалії та перспективи» (Україна, Кропивницький, 2022), «Яка вона, якісна освіта?» (Україна, Кропивницький, 2023).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлено в 60 наукових працях (із них 47 одноосібних): 25 віддзеркалюють основні результати дослідження (із них 15 статей у наукових виданнях, унесених до переліку наукових фахових видань України, 1 монографія, 9 статей у закордонних наукових виданнях (із них 4 статті в наукових виданнях, що входять до наукометричної бази Scopus та Web of Science); публікації, які додатково презентують наукові результати докторської дисертації: 2 навчально-методичні посібники, 27 тез у матеріалах науково-практичних конференцій; 6 публікацій в інших виданнях.

Кандидатську дисертацію на тему «Розвиток змісту природничої освіти у вітчизняній середній школі (друга половина XIX – початок XX століття)» захищено «22» січня 2009 року за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки; її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до них, списку використаних джерел (530 найменувань, із них 10 – іноземною мовою, 13 – архівних справ), 29 додатків. Загальний обсяг роботи – 542 сторінки, із них 382 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і ступінь розробленості проблеми дослідження, її зв'язок із науковими програмами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, територіальні й хронологічні межі дослідження; аргументовано концепцію, проаналізовано джерельну базу; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію та впровадження результатів наукового пошуку; окреслено структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – **«Методологічні засади формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку»** – проаналізовано концептуальні положення наукової роботи, систематизовано історіографію проблеми та здійснено огляд джерельної бази дослідження.

Визначено, що в педагогіці України впродовж ХХ – початку ХХІ століття відбулося інтенсивне формування основ природознавства як окремого навчального предмета та як значущого компонента природничої та природничо-наукової освіти. Процеси розвитку регламентувалися низкою нормативно-правових документів, постійним оновленням змісту дошкільної, початкової освіти загалом та природничої зокрема.

Доведено, що основи світогляду особистості закладаються в дошкільному та молодшому шкільному дитинстві, тому ознайомлення дітей із природою та виховання відповідального ставлення до неї саме в цьому віці має велике значення і є невід'ємним складником освітнього процесу в закладі дошкільної освіти та в початковій школі. Актуальність теми дослідження, потреба історико-педагогічного аналізу формування основ природознавства на різних етапах розвитку вітчизняної освіти зумовили вибір теми дисертаційної роботи.

У розділі розкривається методологічна основа дослідження наукової проблеми формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, сформована сукупністю наукових підходів (системний, парадигмальний, хронологічний, культурологічний, аксіологічний, порівняльно-змістовий, герменевтичний), які, доповнюючи один одного, характеризуються внутрішньою єдністю, взаємозалежністю й методологічними взаємозв'язками.

Науковий пошук і теоретико-методологічний аналіз здійснено відповідно до принципів об'єктивності, єдності логічного й історичного, теорії і практики як основи обґрунтованості положень та висновків дослідження, історизму, системності, усебічності, наступності, що дало змогу дослідити формування основ природознавства в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку як складний процес, що реалізується відповідно до мети, змісту, очікуваних результатів, у певних формах, із використанням відповідних методів та засобів згідно з рівнем розвитку науки та суспільства.

Визначальними поняттями в дисертації є «основи природознавства», «формування основ природознавства», «природа», «природничо-наукова

картина світу», «картина світу», «середовищний підхід», «екологічний підхід», «екологізація освіти», «парадигма», «дитина дошкільного віку», «молодший дошкільник», «наступність». Запропоноване власне визначення поняття «основи природознавства» як сукупність знань про природу, що формуються через вивчення різних природних явищ і процесів, а також закономірності їхнього розвитку. Основними складниками основ природознавства є формування уявлень дітей про картину світу, рослинний та тваринний світ, неживу природу, людину та взаємозв'язки всіх компонентів навколишнього світу. Воно передбачає діяльність з отримання знань та її результати, тобто систему наукових знань про природні процеси та явища.

У роботі феномен «формування основ природознавства» проаналізовано як перманентне становлення змісту, процесу та результату оволодіння дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку відомостями природничої освіти, які, з одного боку, визначено з дотриманням принципів доступності та неперервності, а з іншого, – забезпечують реалізованість принципу науковості, тобто слугують формуванню науково-природничої картини світу відповідно до розвитку природничої та природничо-наукової освіти.

Здійснено систематизацію джерел дослідження, зокрема опрацьовано *документальні джерела*: 1) законодавчі акти, нормативні документи, що регулювали систему освіти та передусім природничу в досліджуваній час: постанови, накази, резолюції, інструкції партійних та державних органів влади різного рівня, органів управління освітою (Наркомосу, Міністерства освіти, інших міністерств і відомств); 2) освітні документи: програми з дошкільної та початкової освіти, державні стандарти; *навчально-методичні джерела* (підручники, зошити та посібники для вихователів та вчителів); *матеріали періодичних видань* досліджуваного періоду; *архівні документи*; *інтерпретаційні джерела*: дисертації, монографії, наукові статті, історико-педагогічні та науково-методичні праці вчених, у яких розглядається досліджувана або дотичні до неї проблеми.

Запропоновано та обґрунтовано періодизацію формування основ природознавства у вітчизняній педагогіці протягом ХХ – початку ХХІ століття:

I період – початок ХХ ст. – 1990 р. – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, що передбачає вивчення природи та започаткування виробничого краєзнавства; пріоритетна зміна в пізнанні природного й соціального довкілля, надання пріоритетності пізнанню світу дорослих, започаткування програмотворення; накопичення й поширення наукових напрацювань та практичного досвіду ознайомлення дітей із природою, зміни в програмотворенні;

II період – 1991–2017 рр. – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства в незалежній Україні, що передбачає формування нової законодавчо-нормативної бази, упровадження варіативності в програмотворенні; аналіз змісту формування основ

природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в контексті стандартизації та наступності.

У другому розділі – «Передумови та теоретичне підґрунтя формування основ природознавства» – розкрито розвиток природничої освіти та основ природознавства в контексті природничо-наукового знання; проаналізовано вплив парадигмальності, фундаменталізації та стандартизації на формування основ природознавства як складника природничої освіти.

З'ясовано, що рівень розвитку природничо-наукового знання співвідноситься з розвитком суспільства, способами й засобами розв'язання екологічних, економічних і суспільних проблем. Природничо-наукові знання, будучи безпосереднім продуктом природничо-наукової освіти, формують основу наукового світогляду, відбивають структуру розуміння особистістю світобудови й цілісної картини світу тієї чи тієї епохи.

Природничо-наукова освіта передбачає природничу освіту як процес, результатом якого є засвоєння людиною сукупності знань у галузі природничих наук. Природнича освіта є обов'язковим складником безперервної освіти, притаманна всім рівням освітньої системи.

Запропоноване власне тлумачення поняття «формування основ природознавства» як перманентне становлення змісту, процесу та результату оволодіння дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку відомостями природничої освіти, які, з одного боку, визначено з дотриманням принципів доступності та неперервності, а з іншого, – забезпечують реалізованість принципу науковості, тобто слугують формуванню науково-природничої картини світу відповідно до розвитку природничої та природничо-наукової освіти.

Основи природознавства як складник природничої освіти є історичною категорією, педагогічною системою, яка зазнавала й зазнає впливів, зумовлених процесами розвитку суспільства та науки. У контексті наукової розвідки значущими є такі новоутворення другої половини ХХ ст., як парадигмальність, фундаменталізація та стандартизація освіти.

Для розкриття впливу парадигмальності на формування основ природознавства в складі природничої освіти досліджено суспільну думку, що, формуючись відповідно до соціальних процесів, визначала тенденції становлення початкової природничої освіти як індикатора змін у системі «людина – природа».

Встановлено, що в контексті парадигмальності формування основ природознавства в складі природничої освіти можна класифікувати за такими позиціями:

1) пріоритетністю складників у системі «людина – природа», зокрема, людина – природа (освітня парадигма «природна педагогіка»); людина – її розвиток (освітні парадигми: калокагативна, когнітивна, ЗУНівська); людина – її пристосування до навколишнього середовища (прагматична освітня парадигма); людина – гуманність у суспільстві (гуманістична освітня парадигма);

2) пріоритетністю складників у системі «людина – природа» та спрямованістю на зміст та/чи процес: людина – зміст її навчання (освітня парадигма догматичного навчання); людина – спосіб її навчання (освітні парадигми: калокагативна, пояснювально-ілюстративного навчання, адаптивного навчання);

3) пріоритетністю складників у системі «людина – природа» та спрямованістю педагогічних впливів: людина – її знання (знанняєва педагогічна парадигма); людина – культура (культурологічна педагогічна парадигма); людина – техніка (технократична педагогічна парадигма), людина – людина (людиноорієнтована педагогічна парадигма або антропологічна; педоцентриська педагогічна парадигма; дитиноцентриська педагогічна парадигма; людина – природа (парадигма сталого розвитку).

Грунтовне дослідження парадигми сталого розвитку спричинено тим, що процеси її становлення й розвитку мали суттєвий вплив на формування основ природознавства в складі природничої освіти.

Встановлено, що формування основ природознавства в складі природничої освіти під впливом процесу фундаменталізації передбачає орієнтацію на вивчення основних законів і закономірностей природи та суспільства з метою систематизації знань на основі розвитку екологічної свідомості та наукових форм мислення (критичного, екологічного й біоцентричного), які, зі свого боку, слугують формуванню цілісних та системних знань. Так, фундаменталізацією змісту природничо-наукової освіти передбачено вивчення основних законів і закономірностей природи та суспільства з метою систематизації знань.

Теоретичну основу фундаменталізації складають концептуальні ідеї еволюції та екологічного реалізму. Практична основа фундаменталізації виявляється в екологізації природничої освіти через уміщення в навчальні програми з природничих предметів наскрізних змістових ліній, що містять екологічні знання.

З'ясовано, що процес формування основ природознавства в складі природничої освіти зазнає впливів стандартизації як процедури розроблення та затвердження стандартів освіти (освітніх стандартів), які є складником системи освіти – сукупність взаємодіючих документів, що встановлюють певні норми та положення щодо реалізації освітнього процесу. Основним інструментом досягнення мети освітніх реформ 90-х років ХХ ст., тобто підвищення якості освіти для всіх, стали освітні стандарти.

Встановлено, що на початку ХХІ ст. розпочався етап розроблення та впровадження компетентнісної моделі освітніх стандартів, яка передбачала опис результатів навчання як компетентності для кожного конкретного навчального рівня, уміщення в стандарт мети предметного змісту.

Зазначимо, що процес стандартизації з 1998 р. став типовим явищем і для дошкільної освіти. Стандартизація основ природознавства стосовно дітей дошкільного віку передбачена Базовим компонентом дошкільної освіти як Державним стандартом дошкільної освіти України.

У третьому розділі – «Формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (початок ХХ ст. – 1990 р.)» – висвітлено становлення проблеми ознайомлення з природою дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на початку ХХ ст. та протягом 20-х рр. ХХ ст.; розкрито особливості формування основ природознавства в 30-х рр. ХХ ст. і до 1957 р. в умовах єдиної уніфікованої системи освіти; проаналізовано вплив зміни парадигм на процес формування основ природознавства в 1958–1990 рр. у контексті практичної реалізації.

Визначено, що період початку ХХ ст. – 20-ті рр. ХХ ст. характеризується вагомими подіями в дошкільній освіті, а саме: перехід від домашнього дошкільного виховання до дошкільного виховання в народних дитячих садках (початок ХХ ст.); діяльність Фребелівського педагогічного товариства (з 1908 р.) з теоретичного розроблення питань дошкільного виховання; відкриття музею-виставки «Дошкільне життя дитини» з метою широкої популяризації ідей дошкільного виховання (1917 р.); виокремлення дошкільного виховання зі структури позашкільної освіти та введення в загальну систему народної освіти (Розпорядження дошкільного відділу Народного комісаріату з освіти № 281 від 20.12.1917 р.); внесення організації дошкільної роботи до загальних планів губернських відділів народної освіти; започаткування діяльності секцій дошкільного виховання (керівник проф. А. Гендрихівська) та переддошкільництва (керівник С. Лівшина) при Українському науково-дослідному інституті педагогіки в м. Харкові як координаційному центрі для науково-педагогічної діяльності (1926 р.).

У період початку ХХ ст. – 20-ті рр. ХХ ст. процес формування основ природознавства в дітей молодшого шкільного віку розгортався відповідно до основних ідей суспільно-прагматичної педагогічної парадигми (закладання трудових і суспільних основ цілеспрямованого суспільного виховання дитини для подальшого формування фізично й розумово розвинутого, працездатного та корисного члена суспільства).

З'ясовано, що основу практичної реалізації виробничого краєзнавства складали три підходи: 1) природа – предмет праці; тобто те, із чого за допомогою праці можна отримати й багатство, і сили для служіння людям; 2) підхід до суспільства як до форм людських об'єднань, які складаються передусім на ґрунті трудових відношень; 3) вивчення свого краю з метою внесення можливих покращень у життя населення.

Упродовж 30-тих рр. ХХ ст. і до 1957 р. формуванню основ природознавства слугували відкриття підготовчих груп при дошкільних закладах і школах (1932 р.), розроблення й затвердження перших програм (починаючи з 1932 р.). Основи природознавства в Програмі для дошкільних закладів (1932 р.) представлено розділом «Початки природознавства як база виховання діалектично-матеріалістичного світогляду» та частково розділами «Ідейно-політичне виховання» (використання сили природи на користь людини) та «Політехнічне виховання» (праця в природі); у Програмі для дитячих садків (1935 р.) – розділом «Початки знань про природу», зміст якого

зазнав незначних змін порівняно із програмою (1932 р.); у Програмно-методичних вказівках для вихователя дитячого садка (1947 р.) – розділом «Ознайомлення з довкіллям», зміст якого переважно орієнтований на ознайомлення дітей із суспільно-політичним життям людей Радянського Союзу.

З'ясовано, що формування основ природознавства в дітей молодшого шкільного віку відбувалося на основі таких процесів: вибудовування шкільної освіти як єдиної уніфікованої системи з дотриманням основних акцентів суспільно-прагматичної педагогічної парадигми; нарощування науково-методичних знань; упровадження змін у суспільній значущості навчальних предметів (першочерговості почали набувати навчальні предмети «Суспільствознавство» (1932/1933 н.р.) та «Історія»). Упродовж цього часу викладання навчального предмета «Природознавство» зазнало інтенсивного зменшення кількості годин та поступової мінімізації подання його в навчальних планах початкової школи.

Вагомими подіями періоду 1958–1990 рр. вважаємо повернення в освіту політехнічного підходу, що спрямовувало освітній процес на збагачення дітей знаннями з основ наук, ознайомлення в теорії й на практиці з усіма визначальними галузями виробництва, здійснення органічного зв'язку між навчальною й виробничою працею, поєднання теоретичного навчання з практикою.

Проаналізовано програми для дошкільних закладів, в яких висвітлено формування основ природознавства окресленого періоду: Програми виховання в дитячому садку (Київ, 1964 р.); Програми виховання в дитячому садку (під ред. Л. Артемової, Київ, 1971 р.); Типові програми виховання і навчання в дитячому саду (під ред. Р. Курбатової, М. Поддякова, Москва, 1984 р.); Програми виховання та навчання в дитячому садку (під ред. Є. Таранової, Київ, 1986 р.). У змісті програм мету ознайомлення дітей із природою сформульовано в контексті завдань розумового виховання, зокрема формування основ матеріалістичного світорозуміння, основу якого склали знання про неживу природу, рослин, тварин, доступні чуттєвому сприйманню дітей, та про зв'язки між об'єктами та явищами природи, які пізнавалися дошкільниками в спеціально організованій мисленнєвій діяльності.

Виявлено, що для процесу формування основ природознавства в період 1958–1990 рр. притаманне широке впровадження міжпредметних зв'язків зі зміною впродовж зазначеного часу переліку предметів, які слугували формуванню основ природознавства в дітей молодшого шкільного віку. На початку 60-х рр. – це природознавство (до якого внесено й географію), праця в робочих кімнатах, майстернях, на пришкільній ділянці, трудове навчання; наприкінці 60-х рр. – природознавство та трудове навчання; на початку 70-х рр. – природознавство та краєзнавство (як варіативний складник навчального плану початкової школи), а з кінця 80-х – ознайомлення з навколишнім світом та природознавство. З 1986 р., тобто з часу переходу на навчання з 6-річного віку, процес формування основ природознавства набув

перших ознак наступності, які передусім стосувалися врахування досвіду набутого дітьми в дошкільний період розвитку та використання дидактичних ігор як засобу формування основ природознавства.

У четвертому розділі – **«Теорія і практика формування основ природознавства в дітей у період 1991–2017 рр.»** – проаналізовано нормативно-правове підґрунтя реалізації досліджуваної проблеми наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст.; розкрито особливості полівекторності в змісті основ природознавства.

Протягом 1991–1999 рр. формування основ природознавства розгорталося в умовах державотворчих процесів в Україні, унормування функціонування дошкільної освіти в структурі освіти (Закон України «Про освіту» (1991, 1996), Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття, (1993); розроблення на національному та науковому ґрунті варіативних програм для дошкільних закладів («Малятко» (1991, 1999), «Дитина» (1993), «Дитина у дошкільні роки» (1991), «Українське дошкілля» (1993)); зміни педагогічної парадигми (відхід від політехнічної парадигми (1958–1990) та утвердження парадигми дитиноцентризму, відповідно до визначальних ідей якої вибір змісту мав слугувати адаптації дошкільників до життя й орієнтуванню в ньому; адекватному реагуванню на явища, події, людей); запровадження стандартизації основ природознавства в складі змісту дошкільної освіти через затвердження Базового компонента дошкільної освіти (1999р.); розширення змісту основ природознавства (додавання змістової лінії «Природа Космосу» та розширення контенту змістової лінії «Природа планети Земля»).

У 2000–2009 рр. на формування основ природознавства позитивно вплинуло нормативно-правове врегулювання розвитку системи освіти в Україні загалом та дошкільної зокрема (Закон України «Про дошкільну освіту» (2001), Національна доктрина розвитку освіти (2002), лист МОН України «Організація освітнього процесу в дошкільних закладах у 2009/10 н.р.» (2009)).

З'ясовано, що формування основ природознавства відбувалося з урахуванням таких чинників: 1) за утвердження поліпарадигмальності як процесу реалізації трьох педагогічних парадигм (людиноорієнтованої, дитиноцентричної, парадигми сталого розвитку); 2) на основі особистісно орієнтованої моделі дошкільної освіти, що, зі свого боку, спричинило розширення змісту основ природознавства через визначення базових якостей особистості дитини дошкільного віку (спостережливість, спрямованість особистості (пізнавальні інтереси)) та ліній розвитку особистості дошкільника (соціальний, емоційно-ціннісний, креативний); 3) за реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» як програми з відкритим типом для варіативної частини змісту дошкільної освіти.

Встановлено, що формуванню основ природознавства в дітей дошкільного віку сприяли процеси розроблення теорії і практики екологічної освіти в дошкільлі (Н. Лисенко); різноманітних методик, зокрема,

ознайомлення дітей із довкіллям у дошкільному навчальному закладі (А. Богуш, Н. Гавриш), виховання екологічної культури дошкільників (З. Плохій), вибудовування діалогу з дитиною як рівноправним партнером пошуку істини під час проведення сучасного заняття в дошкільному закладі (Н. Гавриш), розвитку предметного світу в картині світу дошкільника (Л. Шелестова), ознайомлення дошкільників з об'єктами довкілля (Г. Беленька), дослідницького навчання дошкільників (О. Савенков) та визначення психолого-педагогічних основ розвитку особистісного потенціалу дитини (С. Ладивір).

Доведено, що протягом 2010–2017 рр. формування основ природознавства розгорталося в умовах удосконалення нормативної бази:

– дошкільної освіти: прийняття Державної цільової соціальної програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року (2011); Типового положення про методичний кабінет дошкільного навчального закладу (2010); розроблення Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти МОН України Інструктивно-методичних рекомендацій «Про організовану і самостійну діяльність дітей у дошкільному навчальному закладі» (2010); затвердження нової редакції Базового компонента дошкільної освіти (2012);

– початкової освіти: Закон України «Про загальну середню освіту» (1999), Державний стандарт початкової загальної освіти (2000, 2011), Закон України «Про охорону дитинства» (2001), Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) (2001), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики (2003), Національна програма виховання дітей і учнівської молоді в Україні (2004), доповідна записка «Про підсумки переходу початкової школи на новий зміст та структуру навчання» (2005), Основні орієнтири виховання учнів 1–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів України (2011), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. (2013), Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2015).

З'ясовано, що протягом 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. формуванню основ природознавства в дітей молодшого шкільного віку сприяли такі процеси: 1) посібникотворення (рекомендовані МОН України видання: навчальні посібники «Методика навчання природознавства в початкових класах (автор Т. Байбара); «Природознавство і сільськогосподарська праця: методика викладання» (автор О. Біда); «Сучасний урок: теорія і практика моделювання» (автор Т. Чернецька); «Сучасні технології ознайомлення молодших школярів з об'єктами природи» (автори: А. Крамаренко, К. Степанюк); «Методика викладання освітньої галузі «Людина і світ»» (автор та укладач О. Ліннік)); монографія «Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи» (автори: Бібік Н. М., Вашуленко М. С., Мартиненко В. О. та ін.); 2) урізноманітнення педагогічної практики різними видами уроків (інтегровані, бінарні інтегровані, уроки-екскурсії, «уроки під небом», уроки-проекти); засобів (ситуативні вправи, теми на основі спостережень серед природи, задачі (природничі, екологічного та краєзнавчого

змісту, математичні задачі з природничим сюжетом), алгоритми виконання дій (алгоритм заповнення календаря природи, алгоритм звіту після екскурсії тощо); заходів (тижні екологічного виховання, виховні години, походи тощо). Формування основ природознавства в дітей молодшого шкільного віку спрямовано на виховання екологічної грамотності, поетапне формування культури мислення; виховання бережливого ставлення до природи.

У п'ятому розділі – «Вплив екологізації та валеологізації на створення нових програм періоду 2010–2017 рр.» – проаналізовано вплив екологізації та валеологізації на програмотворення в дошкільній освіті та розкрито зміст основ природознавства в програмах та підручниках початкової школи.

Встановлено, що вплив екологізації на процес формування основ природознавства в природничій освіті актуалізує питання взаємозв'язку людини й природи. У науковій літературі широкого використання набув термін «екологізація», яким позначають процеси, пов'язані з оптимізацією та гармонізацією взаємодії між суспільством і природою, а також зміни, які виникають у житті людини в умовах екологічної кризи, радикальної трансформації її суспільного буття. Встановлено, що терміном «екологічна освіта» позначено систему знань із теорії і практики загальної екології, що містить елементи географічних, біологічних, геохімічних, фізичних, соціально-економічних і технічних галузей знань.

З'ясовано, що екологічну освіту спрямовано на отримання знань про зв'язок живих істот із середовищем (класична екологія природних систем) та умов стану динамічної рівноваги всієї біосфери з урахуванням усіх форм діяльності людства (сучасна екологія, що має багато підрозділів і секторів) – у вузькому розумінні; забезпечення глибоких виховних аспектів, що стосуються абсолютної більшості навчального матеріалу освітніх закладів, оскільки йдеться про формування такого комплексу поглядів, переконань і знань у дітей і молоді, що гарантує їх моральну відповідальність за безпеку життя й постійне піклування про природне середовище як визначальні передумови сподівань на стійкий розвиток людства.

Встановлено, що у контексті наукових поглядів екологічна освіта спрямована на формування екологічної культури, екологічного мислення та свідомості, що ґрунтується на ставленні до природи як до унікальної цінності (Г. Пустовіт); розвиток екологічних уявлень; виховання любові до природи (І. Зверев, І Суравегіна); формування вміння й навичок діяльності в природі (А. Захлебний); збереження довкілля від забруднення та руйнування (А. Сідельковський).

З'ясовано, що формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку протягом 2010–2017 рр. спричинено полівекторністю процесів, зокрема, удосконаленням нормативної бази дошкільної та початкової освіти, збагаченням основ природознавства через екологізацію та валеологізацію змісту програм для дошкільних закладів та початкової школи.

Дослідження природничого складника програмотворення у 90-ті рр. ХХ ст. та на початку ХХІ ст. слугувало виокремленню трьох етапів:

– 1990–2000 рр. – визначення змісту на основі краєзнавчого та особистісного підходів, поєднання природничих знань із суспільно-історичними; орієнтованість на забезпечення зв'язку навчального матеріалу з життям та доцільну організацію самостійної та пошукової діяльності учнів;

– 2001–2015 рр. – формулювання чітких вимог до результативного опрацювання змісту освітньої галузі, упровадження компетентнісної основи програмотворення, зокрема формування предметної природознавчої компетентності, реалізація краєзнавчого, фенологічного, екологічного, планетарного, діяльнісного, особистісного, проблемного та середовищного підходів у пізнанні дитиною довкілля, упровадження в програму методів пізнання природи (спостереження, моделювання, проєкт, дослідницький практикум);

– 2016–2017 рр. – упровадження експерименту всеукраїнського рівня «Дидактико-методичне і навчальне забезпечення реалізації концептуальних засад реформування початкової загальної освіти» на 2016–2020 рр., ухвалення Концепції Нової української школи після проходження документом громадського обговорення (рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 27.10.2016 р.); прийняття Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р.

ВИСНОВКИ

1. На підставі комплексного вивчення історико-педагогічних джерел розкрито й цілісно охарактеризовано становлення й розвиток формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в теорії та практиці вітчизняної освіти ХХ –початку ХХІ століття.

У педагогіці України впродовж ХХ ст. – на початку ХХІ ст. відбулося інтенсивне формування основ природознавства як окремого навчального предмета та як значущого компонента природничої та природничо-наукової освіти. Процеси розвитку регламентувалися низкою нормативно-правових документів, постійним оновленням змісту дошкільної, початкової освіти загалом та природничої зокрема.

Методологічні засади дослідження наукової проблеми формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку сформовано сукупністю наукових підходів (системний, парадигмальний, хронологічний, культурологічний, аксіологічний, порівняльно-змістовий, герменевтичний), які, доповнюючи один одного, характеризуються внутрішньою єдністю, взаємозалежністю й методологічними взаємозв'язками.

Науковий пошук і теоретико-методологічний аналіз здійснено відповідно до низки принципів: об'єктивності, єдності логічного й історичного, теорії і практики як основи обґрунтованості положень та

висновків дослідження, історизму, системності, усебічності, наступності, що дало змогу дослідити формування основ природознавства в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку як складний процес, що реалізується відповідно до мети, змісту, очікуваних результатів, у певних формах, із використанням відповідних методів та засобів відповідно до рівня розвитку науки та суспільства.

Для досягнення сформульованої мети й виконання завдань дослідження використано комплекс взаємопов'язаних методів: загальнонаукові (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, класифікація, узагальнення), історико-структурний метод, проблемно-хронологічний метод, термінологічний аналіз.

Джерельну базу дослідження складають *документальні джерела* (законодавчі акти, нормативні документи, що регулювали систему освіти, зокрема природничу; освітні документи – програми з дошкільної та початкової освіти, державні стандарти); *навчально-методичні джерела* (підручники та зошити з природознавства, посібники для вихователів та вчителів); *матеріали періодичних видань досліджуваного періоду та архівні документи; інтерпретаційні джерела* у яких розглядається досліджувана або дотичні до неї проблеми.

Історіографічний аналіз дослідження з окресленої проблеми дав можливість визнати, що в історико-педагогічній науці з вивчення становлення й розвитку теорії і практики формування основ природознавства в дошкільний період розвитку дитини та під час її навчання в початковій школі у ХХ ст. та на початку ХХІ ст. не отримала комплексного та всебічного висвітлення в історії вітчизняної педагогіки.

2. Розроблено періодизацію формування в дітей дошкільного віку основ природознавства відповідно до окреслених дослідженням хронологічних меж. Періодизацію представлено двома періодами:

I період (початок ХХ ст. – 1990 р.) – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, у якому виокремлено три етапи: початок ХХ ст. – 20-ті рр. ХХ ст. – вивчення природи та започаткування виробничого краєзнавства; 30-ті рр. ХХ ст. – 1957 р. – пріоритетна зміна в пізнанні природного й соціального довкілля, пріоритетність пізнання світу дорослих, започаткування програмотворення; 1958–1990 рр. – накопичення й поширення наукових напрацювань та практичного досвіду ознайомлення дітей із природою, зміни в програмотворенні;

II період (1991–2017 рр.) – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства в Українській державі, що має три етапи: 1991–1999 рр. – формування законодавчо-нормативної бази, упровадження варіативності в програмотворенні; 2000–2009 рр. – аналіз змісту формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в контексті стандартизації та наступності в стандартизації в межах однієї освітньої ланки та суміжних; 2010–2017 рр. – удосконалення законодавчо-нормативної бази, стандартизація та програмотворення.

3. Узагальнені природничо-наукові ідеї про закономірність збереження, закономірність направленості процесів до рівноважного стану та закономірність періодичності процесів у природі об'єднують елементи знань у цілісність, забезпечують наступність знань про природу, слугують утворенню внутрішньопродметних і міжпредметних змістових зв'язків у змісті природничої освіти та в процесі оволодіння нею.

Основи природознавства як складник природничої освіти є історичною категорією, педагогічною моделлю та системою, яка зазнавала й зазнає впливів, зумовлених процесами розвитку науки та суспільства. Теоретичне підґрунтя формування основ природознавства стосується розгляду основ природознавства в складі природничої освіти в контексті процесу формування наукових знань про парадигми в освіті.

Встановлено, що в контексті парадигмальності формування основ природознавства в складі природничої освіти можна класифікувати за такими критеріями:

1) пріоритетністю складників у системі «людина – природа», зокрема людина – природа; людина – її розвиток; людина – її пристосування до навколишнього середовища; людина – гуманні стосунки в суспільстві;

2) пріоритетністю складників у системі «людина – природа» та спрямованістю на зміст та (чи) процес: людина – зміст її навчання; людина – спосіб її навчання;

3) пріоритетністю складників у системі «людина – природа» та спрямованістю педагогічних впливів: людина – її знання; людина – культура людина – людина; людина – природа (парадигма сталого розвитку).

Формування основ природознавства в складі природничої освіти під впливом процесу фундаменталізації передбачає орієнтацію на вивчення основних законів і закономірностей природи та суспільства з метою систематизації знань на основі розвитку екологічної свідомості та наукових форм мислення (критичного, екологічного й біоцентричного), які, зі свого боку, слугують формуванню цілісних та системних знань. Практична основа реалізації фундаменталізації виявляється в екологізації основ природознавства в складі природничої освіти через наскрізні змістові лінії, що містять елементи екологічних знань.

Процес формування основ природознавства в складі природничої освіти зазнає впливів стандартизації як процедури розроблення та затвердження стандартів освіти (освітніх стандартів), які, будучи сукупністю взаємодіючих документів, установлюють певні норми та положення щодо реалізації освітнього процесу на різних рівнях освіти, зокрема дошкільної освіти та початкової освіти. Загалом процес стандартизації змісту освіти відбувається відповідно до соціального запиту, мети, вкладеного ресурсу та очікуваних результатів навчання. Відтак, стандартизація змісту розглядається як ефективний інструмент забезпечення якості освіти.

4. Проаналізовано еволюцію змісту основ природознавства за нормативними документами дошкільної та початкової освіти в Україні ХХ ст. та на початку ХХІ ст.

I період (початок ХХ ст. – 1990 р.):

Дошкільна освіта: I етап (початок ХХ ст. – 20-ті рр. ХХ ст.) – перехід від домашнього до дошкільного виховання в народних дитячих садках; відкриття закладів суспільної організації дошкільного виховання з різним змістом навчання, зокрема із цілеспрямованим ознайомленням дітей із об'єктами природного довкілля; проведення освітніх заходів (з'їздів, нарад, конференцій), розроблення методичних листів, у яких розглянуто різні аспекти ознайомлення дітей із природою; сприяння наближенню дитини до природи не тільки як споглядача, а як дослідника; організація активної самодіяльності дитини в природі.

II етап (30-ті рр. ХХ ст. – 1957 р.) – період змін в пізнанні природного й соціального довкілля, надання пріоритетності пізнанню світу дорослих, започаткування програмотворення – зниження якості формування основ природознавства в дітей дошкільного віку внаслідок поступової зміни спрямування дошкільного виховання з підготовки основи для матеріалістичного розуміння дитиною світу природи на пізнання світу дорослих, зокрема суспільно-політичного життя людей; розроблення й затвердження перших програм з дошкільного виховання.

III етап (1958–1990 рр.) – накопичення й поширення наукових напрацювань та практичного досвіду ознайомлення дітей із природою, внесення змін у програмотворення. У змісті таких програм: Програми виховання в дитячому садку (1964), Програми виховання в дитячому садку (1971), Типової програми виховання і навчання в дитячому саду (1984), Програми виховання та навчання в дитячому садку (1986) мету ознайомлення дітей із природою сформульовано в контексті задач розумового виховання та формування основ матеріалістичного світорозуміння.

Початкова освіта: I етап (початок ХХ ст. – 20-ті рр. ХХ ст.) – етап започаткування виробничого краєзнавства – основу виробничого краєзнавства складало розкриття взаємодії «природа – праця – суспільство», підготовка дітей до трудової діяльності, розуміння ними природи як предмета праці; основи природознавства входили в так звані комплексні теми, які в певній послідовності складали програму. У програмах зафіксовано різні навчальні предмети: у програмах ДУСа (1923/24–1925 рр.) – краєзнавство; у програмах Наркомосу УСРР (1927) – «Практичні роботи в майстернях, ліплення, малювання, близькі екскурсії, праця на городі»; у програмах школи (1929 р.) – інтегрований курс «Краєзнавство» та природознавство.

II етап (30-ті рр. ХХ ст. – 1957 р.) – етап домінування в навчальному пізнанні соціального довкілля порівняно з природним – інтенсивне зменшення кількості годин, поступове зведення до критичного мінімуму подання предмета «Природознавство» в навчальних планах (у 1951/1952 н.р. викладання природознавства організовувалося лише в 4 кл.) та посилення

значущості навчальних предметів «Суспільствознавство» (1932/1933 н.р.) та «Історія» (1934–1957 рр.); поступове збільшення науково-методичних знань як основи інтенсивного розвитку основ природознавства, починаючи з 1958 р.

III етап (1958–1990 рр.) – етап політехнізації основ природознавства, змін у змісті та процесі його вивчення – упровадження процесу політехнізації змісту природознавства та змін у його викладанні на основі міжпредметних зв'язків. Природознавство доповнено географією, працею в робочих кімнатах, майстернях, на пришкольній ділянці, трудовим навчанням та відомостями під час навчання української мови й літератури (початок 60-х рр.); лише трудовим навчанням (наприкінці 60-х рр.); краєзнавством як варіативним складником навчального плану початкової школи (початок 70-х рр.); ознайомленням з навколишнім світом (наприкінці 80-х рр.); організація екологічної освіти, природоохоронної роботи на основі формування природоохоронних знань та їх практичного застосування в навколишньому природному середовищі, психологічні особливості ціннісного ставлення учнів до природи та психологічні особливості формування природознавчих понять у молодших школярів (70–80-х рр.).

II період (1991–2017 рр.) – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства в Українській державі.

Дошкільна освіта: I етап (1991–1999 рр.) – на процес формування основ природознавства значний вплив мали державотворчі процеси в Україні, унормування функціонування дошкільної освіти в структурі освіти; розроблення на національному та науковому ґрунті варіативних програм для дошкільних закладів та утвердження парадигми дитиноцентризму; упровадження стандартизації основ природознавства в складі змісту дошкільної освіти затвердженням Базового компонента дошкільної освіти (1999); упровадження проєктної та дослідницької діяльності дошкільників, міжпредметних зв'язків та інтеграції (проведення інтегрованих занять) доповнилося інтенсивним розширенням засобів ознайомлення дітей із природою.

II етап (2010–2017 рр.) – удосконалення законодавчо-нормативної бази, стандартизації та програмотворення – удосконалення нормативної бази дошкільної освіти; затвердження нової редакції Базового компонента дошкільної освіти (2012); домінантність у поліпарадигмальності дитиноцентристської; екологізація та валеологізація основ природознавства; зміна структурної організації змісту основ природознавства (визначення освітньої лінії «Дитина в природному середовищі»), варіативне програмотворення; упровадження компетентнісного виміру результатів навчання.

Початкова освіта: I етап (1991–1998 рр.) – період розбудови національної освіти та природничої у її складі, конкретизації принципів реформування – розроблення нормативно-правової бази України як незалежної демократичної держави, визначення стратегії розвитку освіти як пріоритетного засобу розбудови держави (створення життєздатної системи безперервного

навчання й виховання) та конкретизація напрямів реформування освіти (досягнення якісно нового рівня у вивченні базових навчальних предметів, зокрема у вивченні природничих наук); національна спрямованість освіти; безперервність освіти.

II етап (1999–2015 рр.) – фаза розвитку процесів стандартизації, програмотворення та підручникотворення – розроблення нормативно-правової бази розвитку освіти; організації цілеспрямованого процесу оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності; стандартизації змісту освіти, варіативності програмотворення та підручникотворення, визначення спрямованості освітньої галузі «Людина і світ» (усвідомлення учнями своєї належності до природи й суспільства) з урахуванням наступності у зв'язках між дошкільною, початковою загальною та базовою загальною середньою освітою; формування наукового світогляду; забезпечення екологічної освіти та виховання, спрямованого на формування екологічної культури.

III етап (2016–2017 рр.) – закладання основ реформування початкової освіти загалом та природничої зокрема – розроблення нормативно-правової бази реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» та поетапної реалізації заходів із системної реформи загальної середньої освіти за низкою напрямів, з-поміж яких і реформування природничої освіти (Концепцію реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016); розроблення дидактичних аспектів навчання природознавства (формування картини світу в дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, організація навчально-дослідницької діяльності молодших школярів на уроках природознавства тощо).

5. Нами проаналізовано зміст підручників та посібників з природознавства, які відповідали потребам розвитку суспільства та науки і дають уявлення про змістове наповнення та особливості природничого матеріалу в дошкільній та початковій освіті.

Результати наукового пошуку засвідчили, що на початку ХХ ст. у підручниках з природознавства переважав матеріал географічного змісту. Вони розкривали багатство землі, її історію, пояснювали причинну залежність між географічними явищами. Більшість були перевантажені інформацією та надмірною складністю викладу навчального матеріалу. Підручники містили велику кількість наочності (мапи, картини, рисунки, діаграми), рекомендації до класних занять та самостійної роботи з мапою, практичні роботи на місцевості, плани географічних й геологічних екскурсій.

Головна увага в підручниках 1940–1950 рр. приділялась патріотичному вихованню. До позитивних тенденцій процесу створення підручників слід віднести системність викладу в них навчального матеріалу та появу належного ілюстративного супроводу.

На початку ХХІ ст. початкова школа збагатилась значною кількістю нових підручників з природознавства, які відображають інтегрований навчальний курс, що об'єднує знання з великої кількості предметів природничого циклу.

Наскрізними поняттями в основному тексті підручників з природознавства визначені об'єкти неживої і живої природи; взаємозв'язки між живою та неживою природою; цілісність природи; природа та люди як єдине ціле; унікальність Землі як планети Сонячної системи; значення природи в діяльності людини. Основний текст підручника реалізується відповідно до програми. У змісті підручників з природознавства 2012–2017 рр. багато тем екологічного спрямування, що передбачало розуміння дитиною відповідальності за свої взаємодії з природою, особливе місце відводиться формуванню мотивів бережного ставлення до природи та екологічної культури в учнів.

Основними перевагами нових підручників з природознавства були вдале педагогічне перероблення даних природничих наук і ясно виражене прагнення активізувати навчання, залучити учнів до самостійної роботи (питання, вправи, задачі, завдання), до дослідницького пошуку. Дослідницький метод навчання, тісно пов'язаний зі спрямованим спостереженням і експериментом. Експерименти допомагали учням наочно розкривати закономірності і причини різних явищ у ході численних практичних занять, на екскурсіях. Головною характеристикою цього періоду стало створення варіативних та альтернативних шкільних підручників з природознавства.

6. Вивчення теорії і практики дало можливість визначити, що існували різні форми організації роботи з ознайомлення дітей з природою: різними видами занять (первинно-ознайомлювальні, комбіновані, інтегровані, поглиблено-пізнавальні та заняття з уточнення, розширення, поглиблення знань, формування практичних навичок догляду за живими об'єктами), екскурсіями, цільовими та повсякденними прогулянками. Розвивалися й методи вивчення природознавства (спостереження, демонстрування картин, кінофільмів, діафільмів, використання моделей, проведення нескладних дослідів, праця в природі, ігри з природними матеріалами, розповідь, читання художньої літератури, бесіди).

У роботі досліджено і проаналізовано форми екологічного виховання дітей. Серед них найпопулярнішими були такі: екологічні маршрути, екскурсії, походи, робота по озелененню вулиць, скверів, парків, виставки, читання художньої та науково-популярної літератури, організація роботи «живих куточків», шкільних краєзнавчих музеїв, тощо. Процес формування екологічної культури дітей організовується з використанням різних засобів, зокрема іконічних моделей, моделей-шкал, екологічних моделей, дослідів.

7. У дослідженні визначено етапи розвитку теорії та практики реалізації наступності у формуванні основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку:

I етап (20-ті рр. XX ст.) – уперше порушено питання наступності у формуванні основ природознавства на конференція з питань дошкільного виховання (1926). Вихователі і вчителі беруть активну участь у розробленні планів занять у суміжних групах. Із 1926 р. учителі почали передбачати в плані суспільної роботи організацію дошкільної роботи в селі, були в складі рад дошкільних закладів та шкіл, брали участь у розробленні планів занять у суміжних групах.

II етап (30-ті рр. XX ст.– 1952 р.) – на нараді дошкільної секції науково-методичної ради НКО з Всеукраїнським методичним комітетом (1932) указано на відсутність наступності в роботі дитячого садка й школи, а саме в підготовці дітей до школи. Наступність між дошкільним закладом та школою почала реалізовуватися з 1932 р. через відкриття при дошкільних закладах і школах підготовчих груп де значна увага приділялася вивченню природознавства, екскурсіям та спостереженню за живою та неживою природою.

III етап (1953–1975 рр.) – починає відновлювати інтерес до проблеми наступності між суміжними ланками освіти, проходить низка заходів: Всесоюзна конференція «Актуальні проблеми наступності в роботі дитячого садка і школи» (червень 1953 р., м. Москва) та республіканська нарада з питань наступності за участі вчителів 1 кл. та вихователів дитячих садків (серпень, 1953 р., м. Київ) на яких порушуються питання наступності планів та програм дошкільної та початкової освіти, зокрема природничої.

IV етап (1976–1990 рр.) – етап експериментально-практичних дій з реалізації наступності у формуванні основ природознавства – з 1976/77 н.р. по 1984 р. – проведено експериментальну роботу з апробації варіативних програм; реалізація практичних дій із наступності в ознайомленні дітей із природою. Упроваджено для учнів шестирічного віку навчальний предмет з ознайомлення з навколишнім світом;

V етап (1991 р. – сьогодні) – розроблення теоретико-практичних засад реалізації наступності у формуванні основ природознавства на рівні дисертаційних робіт, стандартизації в межах однієї ланки освіти та в суміжних, варіативного програмо- та підручникотворення, публікаційної активності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові публікації, які відображають основні наукові результати докторської дисертації

Статті у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

1. Мартін А. М. Пошуки шляхів формування змісту шкільного природознавства (XIX – початок XX століття). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. Випуск 87. С. 120–123.

2. Мартін А. М. Аналіз навчальних планів з природничих дисциплін у середніх навчальних закладах II половини XIX – початку XX століття. *Вісник Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Серія: Педагогічні науки*. Черкаси, 2009. Випуск 166. С. 102–105. <https://eprints.cdu.edu.ua/1639/1/166-102-106.pdf>

3. Мартін А. М. Природа як засіб естетичного виховання молодших школярів у творчій спадщині В.О.Сухомлинського. *Педагогічний альманах: Збірник наукових праць*. Херсон: РІПО, 2010. Випуск 8. С. 261–266. https://drive.google.com/file/d/0B3AWUScdBCMFdGEwVkhVcmprY3M/view?sourcekey=0-uAD80H7Z_LWNR5acaVD6hA

4. Мартін А. М. Роль зарубіжних вчених-природознавців у розвитку змісту природничої освіти (друга половина XIX–початок XX століття). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. Випуск 91. С. 138–141. <https://core.ac.uk/download/pdf/83100055.pdf>

5. Мартін А. М. Організаційно-педагогічні умови діяльності вчителя у процесі реалізації змісту природничої освіти в закладах з інклюзивною формою навчання. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім.В.Винниченка, 2019. Випуск 174. С. 149–153. <https://www.cuspu.edu.ua/ua/arkhiv-publikatsii/568-general-information/naukovi-chasopysy-tdpu/pedahohichni-nauky/publikatsii/10549-vipusk-174-2019>

6. Мартін А. М. Проектування освітнього процесу: від традицій до сучасних трансформацій. *Наукові записки. Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Випуск 194. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2021. С. 154–158. DOI:10.36550/2415-7988-2021-1-194-154-158.

<https://pednauk.cuspu.edu.ua/index.php/pednauk/issue/view/17/23>

7. Мартін А. М. Дослідницька діяльність як спосіб стимулювання пізнавальної активності молодших школярів. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2022. Випуск 204. С. 201–204. DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-204-201-204 <https://pednauk.cuspu.edu.ua/index.php/pednauk/issue/view/26/37>

8. Мартін А. М. Упровадження здоров'язбережувальних технологій в освітній процес закладів дошкільної освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2022. Випуск 205. С.129–133. DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-205-129-133

9. Мартін А. М. Екологічна освіта як складник сталого розвитку природи й суспільства. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 52. Том 2. С. 223–226. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/52-2-34>

10. Мартін А. М. Наступність формування основ природознавства в

дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених. Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 53. Том 1. С.366–370. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/53-1-54>

11. Мартін А. М. Реалізація особистісно орієнтованого навчання на уроках природознавства. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій: Видавничий дім «Гельветика» 2022. Вип. 50. Том 1. С.18–21. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/50.1.3>

12. Мартін А. М. Формування природничо-наукової картини світу у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій: Видавничий дім «Гельветика» 2023. Вип. 56. Том 1. С. 32–35. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/56.1.6>

(СПІВАВТОРИ)

13. Мартін А. М., Тарапака Н. В. Психолого-педагогічна готовність дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. Випуск 122. С. 337–444

14. Мартін А. М., Тарапака Н. В. Погляди В. Сухомлинського на проблему взаємодії дошкільного навчального закладу, школи та родини. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. Том 1. Випуск 123. С. 297–301

15. Мартін А. М., Тарапака Н. В. Погляди С. Ф. Русової на проблеми морального виховання дітей дошкільного віку. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. Вип. 140. С. 136–140 <https://cusu.edu.ua/images/download-files/naukovi-zapysky/v140.pdf>

Статті у закордонних наукових періодичних виданнях:

1. Alina Martin. Natural science competence as a personal resource for maintaining health in conditions of social and natural extreme challenges. *National Health as Determinant of Sustainable Development of Society*. Editors: Nadiya Dubrovina & Stanislav Filip. Monograph. School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava, 2021, P. 283–292 ISBN 978 – 80 – 89654 – 73 – 4. http://www.vsemvs.sk/portals/0/Subory/Mono_VSEMvsMED2021.pdf

2. Alina Martin. Sustainable development of society in the context of genesis indicators, directions of development of social processes and tendencies of establishment of the primary natural education as an indicator of changes in the system "man – nature". Monograph. *Role of science and education for sustainable development*. Publishing House of University of Technology, Katowice, 2021,

P. 489–500. ISBN 978 – 83 – 960717 – 0 – 5. <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/5633ffd72516ed4d3025d138734d7471.pdf>

3. Аліна Мартін. Феномен «готовність» як індикатор реалізації наступності між дошкільною та початковою ланками освіти. *Освіта і суспільство VI: Міжнародний збірник наукових праць*. Бердянський державний педагогічний університет. Ополь: видавництво Вищої школи управління і адміністрації в Ополь, Польща. С. 151–159. ISBN 978-83-66567-26-9. https://www.wszia.opole.pl/wp-content/uploads/2020/05/Zbirnyk_Osvita-i-suspilstvo-VI_new.pdf

4. Alina Martin. Formation and development of the information society in the context of significant educational processes and natural accents. *Selected aspects of digital society development*. Series of monographs. Publishing. House of University of Technology, Katowice, 2021. P.121-131. ISBN 978 – 83 – 960717 – 1 – 2 <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/fd7b8107149ebd5a161d53e43d7ddb2d.pdf>

5. Alina Martin. Knowledge society in the manifestations of dynamism and sustainability, the paradigmatic dimension of the system "man – nature", the genesis of sustainable development. *Sustainable development in a modern knowledge society: collective monograph* / [editorial board Darko Bele, Lidija Weis]. - Ljubljana: VŠPV, Visoka šola za poslovne vede = Ljubljana School of Business, 2021. P.152–164. ISBN 978-961-7110-02-9 (PDF). https://www.vspv.si/uploads/visoka_sola/datoteke/mono_2021_-_vspv_b2_slovenia_cover.pdf

Монографія:

Мартін А. Формування основ природознавства в дітей у контексті розвитку вітчизняної дошкільної і початкової освіти (XX – початок XXI століття). Дніпро: Середняк Т. К., 2023. 386 с. ISBN 978-617-8245-47-4

Статті у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних

Web of Science Core Collection та Scopus:

1. Martin A. M., Fedirko Z. V., Drobin A. A., Nebelenchuk I. O., Shkurenko O. V., Ratsul A. B., Kravtsova T. O. Fundamentals of anthropo-natural interaction in the context of the leading ideas of V. Vernadsky's theory of the noosphere and processes in education. *AD ALTA. Journal of Interdisciplinary Research*. 2022. Vol. 12. Issue 1. Special XXV. P. 115–119. ISSN 1804-7890, ISSN 2464-6733 (ONLINE) (Web of Science) https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120125/papers/A_18.pdf

2. Martin A. M., Voloshina O. S., Nebelenchuk I. O., Fedirko Z. V., Tarapaka N. V., Kravtsova T. O., Fedorova Y. V. Lifelong education as a factor in the formation and development of value attitudes to society and nature. *AD ALTA. Journal of Interdisciplinary Research*. 2022. Vol. 12. Issue 1. Special XXV. P. 120–126. ISSN 1804-7890, ISSN 2464-6733 (ONLINE) (Web of Science) <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/39879/1/120125.pdf>

3. Martin Alina, Vyshnivska Nataliya, Shpitsa Roksolana, Sakaliuk Olena, Rudenko Nina, Romanenko Lyudmila, Romanenko Kateryna The phenomenon «Nature» in social and individual culture, in sociocultural reality and in socio-

cultural experience of mankind and man. *AD ALTA Journal of Interdisciplinary Research* 2022. (12(1)). P. 143–147. ISSN 1804-7890, 2464-6733 (**Web of Science**) <https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120127/PDF/120127.pdf>

4. Martin A., Vyshnivska N., Shkurenko O., Sukhopara I. ., Vashchenko O., Romanenko L., Romanenko K. (2022). The influence of natural objects on the beginning of children's teaching at school. *Pegem Journal of Education and Instruction*, 12(3), P. 12–19. <https://doi.org/10.47750/pegegog.12.03.02> (**Scopus**)

Наукові публікації, які додатково відображають наукові результати докторської дисертації

Навчально-методичний посібник:

1. Тарапака Н. В., Мартін А. М. Педагогічні ідеї В.О.Сухомлинського в практиці сучасного закладу дошкільної освіти: (навчально-методичний посібник). Кропивницький: КЗ «КОІППО ім. В. Сухомлинського», 2018. 100 с. https://drive.google.com/file/d/15qI0EA17tNYsyeowzCO6vd_JCuEIROed/view

2. А. М. Мартін, Н. В. Тарапака. Природнича освіта у початковій школі: історія, теорія, практика: навчальний посібник. для вчителів початкових класів. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2023. 60 с. <https://drive.google.com/file/d/100hA9M-wOdJvdfEZgdeFIxyA8LPkqH0p/view>

Тези в матеріалах науково-практичних конференцій:

1. Мартін А.М. Виховання моральних цінностей у дошкільників через призму ідей Софії Русової. *Смислотворчий потенціал концепції національного виховання Софії Русової: збірник матеріалів міжрегіональної науково-практичної конференції*. м. Чернігів: ЧНТУ, 2016. С. 33–35

2. Тарапака Н. В., Мартін А. М. Впровадження ідей В. О. Сухомлинського у виховний процес дошкільних навчальних закладів Кіровоградщини/ *Наукова спадщина Василя Олександровича Сухомлинського у контексті розвитку освіти особистості впродовж життя: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-методичної конференції, проведеної 98-річчю від дня народження В. Сухомлинського*. Кропивницький: Ексклюзив-систем, 2016. С. 335–340.

3. Мартін А. М. Погляди зарубіжних вчених на зміст і методи викладання шкільного природознавства. *Стан та основні проблеми розвитку науки та освіти: теорія і практика: II Міжнародна науково-практична конференція*. Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. Київ: ГО «Інститут інноваційної освіти» (м. Київ, 28–29 квітня 2017 р.) С. 155–160.

4. Мартін А. М. Розвиток компетентнісного потенціалу здобувачів освіти у природничій галузі в умовах закладів дошкільної та початкової освіти. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції з міжнародною участю «Нові стратегії розвитку початкової освіти в умовах євроінтеграції»* Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2018. С. 67–73.

5. Мартін А. М. Створення сучасного еколого-розвивального середовища в закладах дошкільної освіти – запорука екологічної освіти дошкільників. *Матеріали Міжнародного науково-практичного вебінару «Україна і Світ: ціннісно-сміслові орієнтири розвитку гуманітарно-педагогічної освіти* (20 травня 2020 р). Приватна установа «Вищий навчальний заклад «Міжнародний гуманітарно-педагогічний інститут «Бейт-Хана». Дніпро. Електронне видання. 2020. С. 76–82.

6. Мартін А. М. Підготовка дітей до школи в умовах дошкільного навчального закладу. *Підготовка дітей до школи як педагогічна проблема: матеріали обласної онлайн-конференції*. Кропивницький: КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», 2017. С. 13–21.

7. Мартін А. М. Особливості розвитку змісту початкової освіти. *Початкова освіта: історія, проблеми: матеріали III-ї Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*. Ніжин (23 жовтня 2020 року), 2020. С. 102–104.

8. Мартін А. М. Формування національної свідомості молодших школярів засобами краєзнавчої роботи. *Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) «Сучасна освіта: методологія, теорія, практика»* (18 березня 2021 р.). Приватна установа «Вищий навчальний заклад «Міжнародний гуманітарно-педагогічний інститут «Бейт-Хана»». Дніпро. Електронне видання. 2021. С. 141–146.

9. Мартін А. М. Наступність формування природознавчої компетентності між дошкільною і початковою освітою у процесі фенологічних спостережень. *Компетентнісне спрямування дошкільної та початкової освіти в умовах нової української школи: збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції*. (15 грудня 2020 р.). Київ: ІПО КУБГ, 2020. С. 149–152.

10. Мартін А. М. Формування природознавчої компетентності в учнів молодшого шкільного віку. *Якість освіти: зміни заради прогресу: збірник матеріалів IV Всеукр. науково-практичної інтернет-конференції*. (19 жовтня 2021 р.). Київ. ІПО КУБГ, 2021. С. 82–85.

11. Мартін А. М. Вплив педагогічного досвіду на розвиток сучасної шкільної природничої освіти. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі»* (XXVIII Каришинські читання) (м. Полтава, 27-28 травня 2021 р.). Полтава : Астроя, 2021. С. 214–219.

12. Мартін А. М. Системний підхід до формування пізнавальних інтересів дітей дошкільного віку в процесі дослідницької діяльності. *Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога* (м. Тернопіль, Україна, 25 лютого 2022 року). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. С. 185–189.

13. Мартін А. М. Формування дослідницьких умінь та актуалізація дослідницьких здібностей у дітей молодшого шкільного віку. *V Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Інновація в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення»*. Полтава: 9–10 червня 2022 року. С. 22–25.

14. Мартін А. М. Реалізація принципу наступності в екологічному вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості в контексті наступності дошкільної та початкової освіти»*. Вінниця: 06-07 липня 2022 року. С. 40–43.

15. Мартін А. М. Формування основ природознавства за реалізації особистісно орієнтованого навчання. *Наука, освіта, технології і суспільство: нові дослідження і перспективи: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Полтава, 20 вересня 2022 р.): у 2 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2022. Ч. 1. С. 21–22.

16. Мартін А., Тарапака Н. Погляди В.О. Сухомлинського на проблему партнерської взаємодії закладу дошкільної освіти, школи та сім'ї. *Педагогіка партнерства: реалії та перспективи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 104-й річниці від дня народження В. Сухомлинського*. Кропивницький, 2022. С.196–203.

17. Мартін А. М. Формування природничо-наукового знання у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання науки, освіти та технологій»* (Біла Церква, 26 листопада 2022 р.): у 2 ч. Біла Церква: ЦФЕНД, 2022. Ч. 1. С. 21–22.

18. Мартін А. М. Особливості реалізації інтегрованого підходу до навчання у початковій освіті. *Сучасний стан та перспективи розвитку науки, освіти і технологій: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Полтава, 3 січня 2023 р.): у 2 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2023. Ч. 1. С. 14–16.

19. Аліна Мартін. Роль екологічної освіти в контексті сталого розвитку. *Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends. Materials of the 29th International Scientific and Practical Conference*. February 7, 2023, Teplice (Czech Republic),remotely. С. 292–297.

20. Тарапака Н. В., Мартін А., О.Сухомлинський про роль педагога у формуванні емоційно-естетичного сприймання дітьми навколишнього світу. *Наука, освіта, технології і суспільство: світові тенденції та регіональний аспект: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Рівне, 11 січня 2023 р.): у 3 ч. Рівне: ЦФЕНД, 2023. Ч. 1. С. 52–54.

21. Мартін А. М. Фундаменталізація як основа розвитку природничої освіти. *Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends. Materials of the 30th International Scientific and Practical Conference*. March 7, 2023, Hamburg (Germany), remotely. С. 233–238.

22. Martin A. M. Organization of children's research activities in the process of learning natural science. *Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends. Materials of the 31th International Scientific and Practical Conference*. April 7, 2023, Rome (Italy), remotely. С. 147–152.

23. Мартін А. М. Реалізація дослідницької технології на уроках природознавства. *International scientific-practical conference "Modern trends and prospects for the development of science, education and society": conference proceedings* (Aarhus, Denmark, August 10, 2023). Aarhus, Denmark: Scholarly Publisher ICSSH, 2023. P. 10–12.

24. Аліна МАРТИН. Формування природничої освіти у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Яка вона, якісна освіта?: збірник тез учасників Всеукраїнського членджу* (м. Кропивницький, вересень-листопад 2022 року). Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2023. С. 59–62.

Інші видання:

1. Мартін А.М. Сучасні проблеми екологічного виховання дітей дошкільного віку. *Науково-методичний щоквартальний журнал «Педагогічний вісник» №1–2 (41–42)*, «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», Кіровоград, 2017. С. 79–82.

2. Мартін А.М. В. О. Сухомлинський про психолого-педагогічні особливості емоційно-естетичного розвитку дітей молодшого шкільного віку навчального закладу. *Науково-методичний супровід функціонування інформаційноосвітнього простору регіону: Науково-методичний вісник № 54*. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2018. С. 67–73.

3. Мартін А.М. Активізація творчої діяльності учнів на уроках у початковій школі. *Науково-методичний щоквартальний журнал «Педагогічний вісник» №3–4 (47–48)*, «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», Кіровоград, 2018. С. 62–66.

4. Мартін А.М. Марія Монтесорі про роль педагога у розвитку дитини. *Науково-методичний щоквартальний журнал «Педагогічний вісник» №3–4 (51–52)*, «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», Кіровоград, 2019. С. 23–27.

5. Мартін А.М. Організація краєзнавчої роботи в умовах закладу дошкільної освіти. *Науково-методичний щоквартальний журнал «Педагогічний вісник» № 1–2 (57–58)*, «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», Кіровоград, 2022. С. 75–78.

6. Тарапака Наталія, Мартін Аліна. Сучасне освітнє середовище – умова повноцінного розвитку дитини. *Розвиток професійної компетентності педагогічних працівників в умовах неперервної освіти: Науково-методичний вісник № 58*. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2022. С. 10–18.

АНОТАЦІЯ

Мартін А.М. Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка. – Кропивницький, 2024.

У дисертації розкрито й цілісно охарактеризовано становлення й розвиток формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в теорії та практиці вітчизняної освіти XX –початку XXI століття. Обґрунтовано методологічні засади дослідження та проаналізовано джерельну базу обраної проблеми.

Досліджено та обґрунтовано періодизацію історико-педагогічної проблеми формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, виокремлено два періоди: I період (початок XX ст. – 1990 р.) – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, що передбачає вивчення природи та започаткування виробничого краєзнавства; пріоритетна зміна в пізнанні природного й соціального довкілля; II період (1991–2017 рр.) – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства в незалежній Україні, що передбачає формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в контексті стандартизації та наступності.

Охарактеризовано передумови та наукові засади формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Проаналізовано еволюцію змісту основ природознавства за нормативними документами дошкільної та початкової освіти в Україні XX – початку XXI століття.

Досліджено навчально-методичне забезпечення формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Розкрито форми й методи формування основ природознавства в практичній роботі дошкільних та початкових закладів освіти України у XX – на початку XXI століття.

Висвітлено особливості реалізації наступності у формуванні основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у досліджуваний період.

Ключові слова: основи природознавства, формування основ природознавства, природа, природничо-наукова картина світу, картина світу, середовищний підхід, екологічний підхід, екологізація освіти, парадигма, дитина дошкільного віку, молодший дошкільник, наступність.

ABSTRACT

Martin A. M. Natural Science Basics Formation in Children of Preschool and Elementary School Age in the History of Pedagogy of Ukraine (20th – beginning of 21st century). – Qualification-aimed manuscript-based scientific work.

Thesis for obtaining Doctor of Pedagogical Sciences Degree in the specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University. – Kropyvnytskyi, 2024.

Formation and development of natural science basics formation in children of preschool and elementary school age in theory and practice of national education of the 20th – beginning of the 21st century have been revealed and holistically characterized in the thesis. Methodological foundations of the research have been substantiated and the source base of the selected problem has been analyzed.

Division into periods of the historical-pedagogical problem of the natural science basics formation in children of preschool and elementary school age has been investigated and substantiated, two periods have been distinguished: the first period (beginning of the 20th century – 1990) – the natural science basics formation in children of preschool and elementary school age, which involves studying nature and initiation of productive local history study; a priority change in the knowledge of natural and social environment; the second period (1991 – 2017) is the natural science basics formation in preschool and elementary school children in independent Ukraine, which involves the natural science basics formation in preschool and elementary school children in the context of standardization and continuity.

Preconditions and scientific foundations of the natural science basics formation in children of preschool and elementary school age have been characterized. The evolution of the content of natural science basics according to the regulatory documents of preschool and elementary education in Ukraine in the 20th – the early 21st centuries has been analyzed.

Educational and methodical support for the natural science basics formation in children of preschool and elementary school age has been studied. Forms and methods of forming natural science basics in practical work of preschool and elementary educational establishments of Ukraine in the 20th - at the beginning of the 21st century have been revealed.

Peculiarities of continuity implementation in the natural science basics formation in children of preschool and elementary school age during the research period have been highlighted.

Key words: natural science basics, natural science basics formation, nature, natural-scientific world picture, world picture, environmental approach, ecological approach, ecologization of education, paradigm, preschool child, younger preschooler, continuity.

Підписано до друку 10.05.2024. Формат 60x84 ¹/₁₆. Зам. №652
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. др. арк. 1,9. Тираж 100.

*ВІДДРУКОВАНО: ФОП Піскова М.А.
м. Кропивницький, вул. Тараса Карпи, 17-11.*

*СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
№ 2444000000027816 від 18.08.2016.*